

International Journal of Languages' Education and Teaching

Volume 10, Issue 4, December 2022, p. 145-154

Received	Reviewed	Published	Doi Number
14.11.2022	16.12.2022	30.12.2022	10.29228/ijlet.66354

Ali Ufkî Bey with His Lesser-Known Aspects

Nurdan BESLİ¹

ABSTRACT

Ali Ufkî Bey, well-known composer, santûrî and musicologist in terms of his works in Turkey, is also a Turkologist who has given great services to the Turkish language. The services given to the Turkish language by Ali Ufkî Bey were not noticed and valued until his work called *Grammatica Turcico Latina*, although he is frequently mentioned in the literature even in medicine due to his historical records, melodies, compositions and even the healing compositions he wrote in his works. With his translations from foreign languages into Turkish, his works containing comparative sentences published in different languages, and the Turkish grammar book he wrote, he has been instrumental in many people learning Turkish. Ufkî, who enlightened the 17th century with his published works, will be the subject of this article with what he has done so far. In *Grammatica Turcico Latina*, published in 1666, he discussed the phonetic and morphological features in detail and divided his work in a way that pioneer today's modern classifications. In *Mecmûa- i Sâz u Söz*, another important work of Ali Ufkî Bey which has been instrumental in his recognition by the scientific world, musicology information, poems, stanzas, masnavis and prose recordings altogether provide important data for the Turkish language. Likewise, his translation of the *Holy Bible* is important in terms of the material it presents to the Turkish language. Since the translations of the holy books are an expression of respect and reverence for itself, reflecting all the possibilities of the language, the care in the choice of words and the intense effort to convey the expression make such works also important in terms of language material. Although the content of his works concerns other areas of science, Ali Ufkî Bey, who has been known for his different identities until today, is a Turkish linguist who enlightened the 17th century and provided great services to the Turkish language with the works he wrote.

Key Words: Ali Ufkî Bey, *Grammatica Turcico Latina*, Türkolog, 17th century Turkish Language

Az Bilinen Yönleriye Ali Ufkî Bey

ÖZET

Türkiye'deki çalışmaları bakımından bestekâr, santûrî ve müzikolog kimlikleriyle tanınmış ve tanıtılmış Ali Ufkî Bey, aynı zamanda Türk diline büyük hizmetler vermiş bir Türkologtur. Literatürde tarih kayıtları, ezgileri, besteleri ve hatta eserlerinde kaleme aldığı şifalı terkipler dolayısıyla ilaç biliminde dahi sıklıkla bahsi geçen Ali Ufkî Bey'in Türk diline verdiği hizmetler noktasında yeterince anlaşılammıştır. Yabancı dillerden Türkçeye yaptığı tercüme, farklı dillerle mukayeseli yayınladığı konuşma cümlelerini içeren eserleri ve yazdığı Türkçe gramer kitabıyla pek çok kişinin Türkçeyi öğrenmesine vesile olan ve bugün Türk dilinin XVII. yüzyılını yayınladığı eserleriyle aydınlatan Ali Ufkî, bugüne kadar yaptıklarıyla bu yazının öznesi olacaktır. 1666 yılında yayınladığı *Grammatica Turcico Latina*'da Türk dilini fonetik ve morfolojik yönden ele alış ve değerlendirilme biçimi ve onun ilim âleminde tanınmasına vesile olan çalışması, *Mecmûa-i Sâz u Söz*'de müzikoloji bilgileri, şiirler, bentler, mesneviler ve mensur kayıtlar hepsi birlikte Türk dili için oldukça önemli veriler sunmaktadır. Aynı şekilde onun *Kitâb-ı Mukaddes*'in çevirisi de Türk diline sunduğu malzeme yönüyle oldukça önemlidir. Kutsal kitapların çevirilerinin esere saygı ve hürmetin de bir ifadesi olması nedeniyle dilin tüm imkânlarının yansıtması, sözcük seçimindeki özen ve ifadeyi aktarmadaki yoğun çaba bu tür eserleri dil malzemesi bakımından ayrıca önemli kılmaktadır. Bugüne kadar farklı kimlikleriyle tanınmış Ali Ufkî Bey, eserlerinin içeriği farklı ilim alanlarını ilgilendirse de Türkçe olarak kaleme aldığı her eseriyle Türk dilinin XVII. yüzyılını aydınlatmış ve yazdığı eserlerle Türk diline büyük hizmetler sunmuş bir Türk dilsisidir.

Anahtar Kelimeler: Ali Ufkî Bey, *Grammatica Turcico Latina*, Türkolog, XVII. yüzyıl Türk dili

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, n.benli@ybu.edu.tr, 0000-0002-8940-1745

Giriş

Batılı kaynaklarında Albert Bobowski, Alberti Bobovius veya asıl adı olan Wojciech Bobowski olarak tanınan Müslüman olduktan sonra Hali Bey, Hali Beigh, Hulis Bey (Karakaya 2010: 9) gibi isimlerle anılan Ali Ufkî Bey, XVII. yüzyılda Orta Avrupa'nın Galiçya bölgesinde kalan, bugünkü Ukrayna sınırları içinde yer alan Lviv/Lwow şehrinde doğmuştur. Yayınladığı gramer eserinde kendini *Leopolitani* olarak tanıtan Bobowski, Polonyalı olduğunu ve Liviv'de doğduğunu bu ifade ile anlatmıştır. Zira bu isim Ukrayna sınırları içinde doğup Polonyalı olanlara verilen genel bir tanımlamadır. Protestan bir ailede büyüyerek kariyerine kilise müzisyeni olarak başlayan Ufkî'nin, 18 yaşında Kırım Tatarları tarafından esir alınarak İstanbul'a getirildiği düşünülmektedir. Nitekim Polonya kaynaklarında o dönemlerde Lehistan içlerine seferler düzenleyen Kırım Tatarlarının bu seferlerden birinde Ali Ufkî Bey'in esir alınıp İstanbul'a getirildiği şeklinde ifade edilmiştir (Behar 2017: 18). 1630'lu yıllarda Osmanlı-Lehistan mücadeleleri ve gelişen hadiseler düşünüldüğünde Ali Ufkî Bey'in saraya giriş tarihinin 1633 sonları veya 1634 yılı olarak tahmin edilmektedir (Behar 1991: 17-18). Ali Ufkî Bey'in esaret hayatı, İstanbul'a getirilmeden önceki hayatı ve İstanbul'daki hayatı hakkında elde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yazılan eserlerden yola çıkılarak da, onun hayatında karanlık kalan bölümleri aydınlatmak mümkün görünmemektedir (Behar 1990: 10). Belgelenemeyen bir rivayette onun uzun süre sarayda bulunduğu daha sonra Mısır'a götürüldüğü, buradaki hizmetinden dolayı serbest bırakıldığından söz edilmektedir (Behar 2017: 18). Ayrıca Avrupalı yazarlardan bazıları, Ali Ufkî Bey'in sarayda geçen ilk döneminin 19 yıl sürdüğünü kesin bir ifade ile yazmaktadır (Adelung 1784: 27; Babinger 1936: 156; Estreicher 1894: 167; Karakaya 2010: 10; Judith 2016: 180). Saraya ilk olarak ne sıfat ile alındığı hakkında herhangi bir belge ve bilgi bulunmasa da saraydaki ilk dönemi olarak nitelenen bu 19 yıllık süreçte musiki ile ilgilendiği ve bu alandaki üst düzey yeteneğinden dolayı çeşitli unvanlarda görev aldığı kaleme aldığı yazılardan öğrenilmektedir. Bu yazılarda padişaha musiki alanında hizmet ettiği, üstün yeteneğinden dolayı erbaşı veya korobaşı unvanına layık görüldüğünden bahsedilmektedir (Yerasimos ve Berthier 2012: 77). Ali Ufkî Bey'in 1650'li yıllarda saraydan ayrılışı veya azat edilmesi ve tekrar tercüman olarak çalışmaya başlamasıyla ilgili muhtelif kaynaklar bulunmaktadır (Behar 2017: 22). Divan-ı Hümayun tercümanlığı hakkında Ali Ufkî Bey'in *De Turcarum Liturgia* adlı eserini yayınlayan Thomas Hyde, bu eserin başına "Türk imparatoru IV. Mehmed'in Sadık Baş Tercümanı Bobowski'nin İncelemesi" şeklinde bir ibare eklemiştir (Karakaya 2010: 13). Cengiz Orhonlu, Ali Ufkî Bey'e Divan tercümanlığı unvanıyla 1668 yılında ödeme yapıldığına dair bir belgeyi Osmanlı Arşivlerinden teşhir etmiştir. (Karakaya 2010: 14). Orhonlu'nun yayınladığı bu belge *Mecmuâ-i Sâz u Sözü*'ün 108-a sahifesinde 1079/1668 tarihli Arapça metin ile onaylanmaktadır. Şöyle ki, bu metinde Ali Ufkî Bey'in sulh anlaşmalarında padişaha tercümanlık yaptığı belirtilmektedir (Elçin 2000: XIII).

Türkçeye oldukça hâkim olduğu anlaşılan Ali Ufkî Bey'in Batılı kaynakların çoğunda pek çok dil bildiği hakkında bilgiler bulunmaktadır. Pierre Bayle, *Dictionnaire Historique et Critique* adlı eserinde Ali Ufkî'nin 18 dil bildiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra kaynak olarak Covell'i tanık gösteren Jacop Spon ve George Wheeler, Ali Ufkî Bey'in 17 dil bildiğini belirtmektedirler. Ali Ufkî Bey'in almış olduğu eğitim, kökeni, ilişkileri, eserleri, çevirileri gibi hususlardan yola çıkarak makul olacak şekilde bildiğini düşünebileceğimiz dilleri; Lehçe, Fransızca, Almanca, Türkçe, Farsça, İngilizce, Latince, Grekçe, Modern Yunanca, Arapça, İbranice, Âramca, İtalyanca olarak sıralamak mümkündür. Bu nedenle onun 13 dil bileceği hususu daha gerçekçidir. Ancak kesin bir ifade ile bu durumu belirlemek mümkün değildir (Behar 1990: 18). Ali Ufkî'nin 13 dil bildiği düşüncesine iten delilleri ifade etmek gerekirse; Fransızca ve Türkçe metinler içeren *Dialogues en François et en Turc* adlı eseri Fransızca bildiğini, Türkçe

ve Latince dil bilgilerini içeren *Grammatica Turcico-Latina* adlı eseri Latince bildiğini, yazdığı *Cioé Penetrabile del Serraglio detto nuovo dei G.S. ri e Re Ottomani, La Descrittione del Loro Vievere e Custom'i, altri esserciti* adlı eser İtalyanca bildiğini göstermektedir. Yazmış olduğu Türkçe Sözlük ve *Mecmûa-i Sâz ü Söz* adlı eserler Türkçe, Arapça ve Farsça bildiğini, yazdığı *Turkish and Latin Version of The Church Cateshism* adlı eser İngilizce bildiğini, Polonya'da doğmuş olması Lehçe bildiğini göstermektedir. Ali Ufkî Bey'i yakından tanımış olan İsveç Sefiri Claes Ralamb'ın seyahatnamesinde ki ifadelerinden yukarıda ki dillere ek olarak Almanca ve Yunanca (Grekçe ve Modern Grekçe) bildiği söylenebilir. Son olarak *Kitâb-ı Mukaddes* çevirisini yaparken orijinal metni kullanmış olduğu düşünülürse İbranice ve Aramca bildiği söylenebilir (Cevher 1995: 10). Onun bu dil bilgisinden Batı Avrupa'dan gelen şarkiyatçılar Türkçe eğitimi alarak, Osmanlı Devleti ise yukarıda da konusu geçtiği gibi tercüman olarak görevlendirerek faydalanmıştır (İşler 2018: 27).

Ali Ufkî Bey'in yaşadığı XVII. yüzyıl siyasi açıdan Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü kabul ettirdiği, tüm dünya tarafından güç ve iktidarının onandığı bir dönem olmuştur. Hal böyleyken bu devletle ilişkiler kurabilme, çeşitli imtiyazlar elde etme ve yakınlık kurabilme istekleri o devletin diline ve kültürüne olan merakı da arttırmıştır. Aslen Polonyalı olan Ali Ufkî Bey'in yetiştiği toprakların hafızasında da Türkçeye, İslam dinine ve sanatına yakından bir ilgi vardır. Oryantalizm bu coğrafyada birçok Polonyalı asilin hayat tazına ve tavırlarına yansımıştır. Bu dönemde soylular Osmanlı giyim kuşamına özeniyor, onlar gibi giyinmelerinin yanı sıra o coğrafyadan getirttikleri kumaşları, halıları ve çeşitli dekoratif ürünleri kullanıyorlardı. Kral Sobieski başta olmak üzere pek çok soylu da o coğrafyanın dili olan Türkçeye vakıftı (Turan 2014: 54; Özcan 2020: 529). Böyle bir ülkenin kültürel kodlarıyla yetişen Ali Ufkî Bey sürgüne gönderildiği Osmanlı topraklarında Avrupa ve Türk müziğini harmanlayacak bestelere imza atacak, bildiği dillerle tercümanlık yapacak ve yazdığı gramer ve sözlükle Türk dilini öğretmeye çalışacaktır.

Ali Ufkî Bey, Türkiye'de Klasik Türk Musikisi bestekârı, santûrî, müzikolog, *Mecmûa-i Sâz u Söz* nota ve güfte mecmûasının müellifi, nakkaş, minyatür ustası ve *Kitâb-ı Mukaddes'i* Türkçeye çeviren kişi sıfatlarıyla tanınmaktadır. Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde kendi ağzından Enderun'da ilim sanat ve fikir kabiliyetlerini geliştirecek eğitimler aldığını, genel mahiyette bilgilerin yanı sıra klasik ve halk musikisi konusunda kendini geliştirdiğini ve Ufkî mahlasıyla çeşitli şiirler ve besteler yazdığını ifade etmiştir (Kut 2014: Ali Ufkî Bey mad.). R. Uslu, Edirne Saray'ından İstanbul'a getirilen ve Baltacığa uygun olmadığı için askeri hizmete alınmayarak sarayda *Sâzendeler* arasına katıldığını aktarmıştır (Akt. Uslu 2019: 299). Türkiye'de bilhassa III. Murad'ın sabah namazına uyanmadığı bir gün yazdığı rivayet edilen ve Ali Ufkî'nin *Mecmûa-i Sâz-ı Söz* adlı eserinde Eviç Faslı içerisinde bestelediği *uyan ey gözlerim gafletten uyan* ilahisi (Sarı 2014: 56) ile namı duyulmuş Ali Ufkî Bey, daha pek çok değerli ezginin yazarı ve bestekârıdır. Türkmen, Türkiye'de sözlü gelenekten derlenen türkülerini Batı notalarına aktararak kayıt altına alan ve halk şiiri, saray ve halk şairleri ilişkisini eserinde yansıtan Ali Ufkî Bey'in aynı zamanda dönemin müzik anlayışını ve müziğe dair pek çok bilgiyi eserinde aktardığını belirtmiştir (Türkmen ve Küçükebe 2017: 262). *Mecmûa-i Sâz-ı Söz*'de yayınladığı on iki şiiriyle şairlik kabiliyetini de ispatlayan Ali Ufkî Bey, Osmanlı geleneği ve kültürüne de yakından bir ilgi duymuş ve *Saray-ı Enderun* adlı Topkapı Saray'ında yaşamı anlattığı eseriyle de bu ilgiyi somutlaştırmıştır. Yazdığı bu yapıyla XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti sarayında terbiyeden, padişahın yemeğine, şikâyetle bulunanların cezalandırılmasından, ayakkabı temizliğine, geleneksel bayramlaşma ve üst düzey devlet ricalinin kabulünden, iç oğlanlara dair malumatlara ve yasaklanmış içecekler yüzünden ortaya çıkan sorunlara kadar pek çok husus hakkında bilgi vermiştir (Noyan 2013: 6). Ali

Ufkî Bey'in filoloji, tarih ve müziğe dair kaleme aldığı eserler, Osmanlı dünyasındaki geleneğin tanıtılması ve aynı zamanda nisyana karşı korunması açısından büyük önem taşıyordu. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olup şöhreti IV. Mehmed döneminde iyice yayılmış olan Ali Ufkî Bey İstanbul'da geniş bir kültürel çevrenin içinde bu aktarımın başlıca aktörlerinden biriydi. Yalnızca dönemin önde gelen ricaliyle değil, Hafız Post, Nazım Celebi gibi sanatkarların meclislerinde bulunuyor, yabancı sefirler ve şehri ziyaret eden şarkiyatçılarla bağ kuruyordu. Jacop Spon, Cornelio Magni, John Covel, J. B. Tavernier ve Antoine Galland onun Osmanlı kültürüne dair geniş birikiminden yararlanmış isimler arasındaydı. İsveç elcisi Ralamb görevi sırasında Osmanlı sarayına dair birçok bilgiyi kendisine tercümanlık ettiğini belirttiği "Polonyalı Türk"ten (Palniske Turcken) aldığını kaydeder (Turan 2014: 57-58).

Çok yönlü kişiliği ve entelektüel birikimiyle kendi çağına ve kendinden sonraki çağlara ışık tutabilmiş Ali Ufkî Bey'in Türkçe olarak yazdığı veya aktardığı her türlü yayın ve çalışma XII. yüzyıl Türkçesi için bir numune sayılmakta, eserleri farklı alanlarda da olsa dil malzemesi olarak veri sunmaktadır.

1. Ali Ufkî Bey'in Türk Diline Hizmetleri

Ali Ufkî Bey sürgün olarak getirildiği Osmanlı topraklarında yeteneklerinden dolayı sarayda görev almış, sâzendeliğin yanı sıra tercüman olarak da hizmet vermiştir. Hâkim olduğu pek çok farklı dilin yanı sıra muazzam derecede Türkçeyi öğrenmiş ve döneminde Türkçe eğitimi de vermiştir. Onun eğitim verdiği kişiler arasında Türkçe-Latince sözlük yazarı Jacob Harsany² ve Şark dilleri uzmanı Fronçois Meninski de bulunmaktadır (Uslu 2019: 302). Nitekim 1652 yılında Polonya Sefirinin görevlisi olarak İstanbul'a gelen Meninski'nin biyografisi incelendiğinde "İstanbul'da Türk dilini dönemin iki önemli hocası Ahmet ve Bobovius'tan öğrenmiştir..." ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ibare Rosenhilde ve Bragger'in 1967 yılında yayınlanan *Nouvelle Biographie Générale* adlı yapıtta geçmektedir (Behar 1991: 18). Bunun yanı sıra Meninski 1680 yılında *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae- Arabicae-Persicae* isimli 6000 sayfadan oluşan bir sözlük yayınlamıştır. XVII. yüzyıl Türk dili için başyapıtlardan biri sayılan bu eserin önsözünde kaynak olarak Ali Ufkî'ye istinaden *Bob.* ve *Jan.* kısaltmalarını kullanmaktadır. *Bob.* kısaltmasında Ali Ufkî Bey'in *Janua Linguarum Aurea Reserata* adlı eseri Türkçeye çevirip kendisine ilettiğinden, Polonyalı oluşu ve çok sayıda dil bilişinden ve Müslüman oluşundan bahsetmektedir. *Jan.* kısaltmasında ise *Janua Linguarum Turcie Reddita* adlı eserini kaynakçada belirtirken bu şekilde ifade etmektedir (Behar 2017: 26). Meninski'nin pek çok kişiye kaynaklık eden bu önemli yapıtında Ali Ufkî Bey'den bahsetmesi ve onu kaynağında göstermesi hem kendisindeki erdemi, hem Türkçe öğrenmesinde katkısı olan Ali Ufkî Bey'e duymuş olduğu saygıyı göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu kişilerin yanı sıra Ali Ufkî Bey ile ilgili önemli kaynak kişilerden biri de Antonie Galland'dir. İstanbul'a ilk kez 1670-1675 yıllarında Fransız Büyükelçi Marquis de Noitel'in görevlisi olarak gelmiştir. Türk dilini Ali Ufkî Bey'den öğrenmiştir. Fransız Büyükelçi ile pek çok seyahat gerçekleştiren Galland, Osmanlı'ya ikinci kez 1679 yılından sonra Fransız Kraliyet Kütüphanesine İstanbul'dan el yazma eserleri toplaması için görevli olarak gönderilmiştir. Ali Ufkî Bey'in Antonie Galland' a yapmış olduğu Türkçe hocalığı, Galland'ın 10 Mayıs 1677 tarihinden Jacop Spon'a yazmış olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Mektupta Ali Ufkî'nin adının önceden Albertus Bobovius olduğuna, Türk dilinin esaslarını Ali Ufkî'den öğrendiğine ve elinde Ali Ufkî'nin yazdığı pek çok eserin bulunduğuna değinmektedir (Behar 2008: 22-23). Buradan anlaşılacağı üzere Ali Ufkî Bey ile

² Colluqia Familiaria Turcico Latina isimli eserin yazarıdır. Eser XVI VE XVII. yüzyıllarda Avrupa halklarına Türkçeyi öğretmek ve Türkleri tanıtmak amacıyla yazılmıştır (Kaygusuz 2010).

Antonie Galland arasındaki ilişki hoca-öğrenci ilişkisinden sonra daha samimi bir hale bürünmüştür. Tahminlere göre 1675 yılında vefat eden Ali Ufkî'nin hemen hemen tüm el yazmaları Antonie Galland vasıtası ile Fransız Kraliyet Kütüphanesine intikal etmiştir (Behar 2008: 24). Ali Ufkî Bey bildiği diller ve entelektüel donanımıyla soylular, bilim adamları, misyonerler ve diplomatlar tarafından Avrupa ve İstanbul arasında bağlantıyı sağlayan bir köprü olmuştur (Türkmen ve Küçükkebe 2017: 261-262) Bu ve bunun gibi nedenlerle Ali Ufkî Bey'in Türkiye dışındaki kütüphanelerde çok sayıda eseri bulunmuştur. Müstakil eser çevirilerinden, müzik kitaplarına, Türk gelenek ve göreneklerinin anlatıldığı eserlerden Osmanlı yaşam tarzına, kutsal kitap ve dini içerikli eserlerin yanında Türkçe gramer ve sözlüklere kadar pek çok alanda yazılmış eserler şu şekildedir:

1. Ali Ufkî (çeviren), *Janua Linguarum Aurea Reserata sive seminarium...* Bibliothèque Nationale de France [Turc 216/II].
2. Ali Ufkî, *Mecmuâ*, Paris, Bibliothèque Nationale de France [Turc 292].
3. Ali Ufkî, *Mezâmîr*, Paris, Bibliothèque Nationale de France [Suppl. Turc 472].
4. Ali Ufkî, *Mecmûa-i Sâz ü Söz*, British Library [Sloane 3114].
5. Ali Ufkî, *Fransızca-Türkçe Konuşma Kitabı*, (Antonie Galland'ın el yazısı ile), Bibliothèque Nationale de France [Turc 235]. Diğer nüshası Glasgow University Library [Hunter 391].
6. Ali Ufkî, *Yahya b. İshak'ın Kitab-ı Mukaddes Çevirisine derkenarlar*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi [Warner 391].
7. Ali Ufkî, *Kitab-ı Mukaddes Tercümesi (Temize çelikmiş nüsha)*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi [Warner 1101 ve 1117]. Bu yazma, *Kitab-ı Mukaddes'in* Türkçeye yapılan en önemli tercümesi olup, bilimsel yayını Funda Toprak tarafından yapılmıştır (Toprak 2006).
8. Ali Ufkî, *Kitab-ı Mukaddes Tercümesi (Müsvedde Nüsha)*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi [Warner 390]. Diğer bir nüsha, British Library [Harley 576].
9. Ali Ufkî, *Apocrypha (Tercüme)*, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi [Warner 1117].
10. Ali Ufkî, *Grammatica-Turcia-Latina*, Oxford, Bodleian [Hyde 43].
11. Ali Ufkî, *Türkçe Gramer, Alıştırmalar, İslami Adetler, Elkâb-ı Resmiyye*, Oxford [Bodleian 15709].
12. Ali Ufkî, *Serai Enderun*, British Museum [Harley 3409]. Diğer Nüshaları: Londra, The Wellcome Institute for the History of Medicine Library [MS. 36 6106]; USA, Harvard University Houghton Library [MS Fr 103]; Paris, Bibliothèque Nationale de France, *Fransızca Elyazmaları* [N.A.F. 4997].
13. Ali Ufkî, *Türkçe-Latince Sözlük*, Paris, Bibliothèque Nationale de France [Turc 216/1].
14. Ali Ufkî, *Ekklesiyastikus (çeviri)*, Paris, Bibliothèque Nationale de France [suppl. Turc. 1223].
15. Ali Ufkî, *Notes about Mohammedan Customs, Titles of Turkish officials etc...* Oxford, Bodleian [Ms. Smith 104].” (Behar, 2017: 52-53).
16. Ali Ufkî, (basılmıştır.) *De Turcarum Liturgia de Peregrinatione Meccana- Circumcisione- Aegroturum Visitatione (Türklerin İbadetleri, Mekke'ye Haccı, Sünnet, Hasta Ziyaretleri vb. üzerine)*, Abraham Farissol, Oxford, 1961 (Elçin 2000: XXII)

Ali Ufkî Bey Türk diline verdiği hizmetler bakımından yeterince tanınmamış ve günümüzde daha çok *Mecmua-i Saz u Söz* adlı eseri vasıtasıyla müzikoloji bölümlerinde ve Türk halk bilimi çalışmalarında, *Saray-ı Enderun* ve *Turcarum Liturgua* adlı çalışmalarıyla da Osmanlı tarihi ve sanatı araştırmalarında eserleri incelenmiş ve tanıtılmaya çalışılmıştır. *Kitâb-ı Mukaddes* çevirisi nedeniyle İlahiyat araştırmalarında ve hatta ilaçlara yönelik verdiği malumatlardan dolayı eczacılık ilminde çalışmalara konu olmuş fakat bir Türk dilcisi kimliğiyle Türk diline hizmetleri yeteri kadar ele alınmamıştır. Dil hususiyetleri bakımından *Kitâb-ı Mukaddes* tercümesi XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi adıyla Funda Toprak tarafından yayınlanmış ve Ali Ufkî Bey'in Türk diline katkıları bu eserle gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. Dini içerikli çeviriler Türk dili için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu tür çevirilerde anlamın tam olarak aktarılabilmesi kutsal eserlere saygı ve hürmetin de bir ifadesi olduğundan çeviri eserlerde dilin tüm imkânları kullanılarak metne sadık kalabilmek için hassasiyet gösterilmektedir. Çevirinin en iyi koşullarda yapılabilmesi için en uygun sözcüğün seçilmesi ve diğer morfeplerin çeviriye hizmet etmesi kullanılan dil malzemesinin önemini arttırmaktadır. Ali Ufkî Bey'in bu eseri, Türk dili incelemeleri için yoğun malzeme içermektedir. Hakî tarafından yapılan fakat çevirinin beğenilmeyerek bu kutsal vazifenin Ali Ufkî Bey'e verilmesiyle vücut bulan eserin çok ufak bir kısmı şu şekildedir:

“19. hazret-i 'İsâ bütün Celile'i tolaşup cümle keniselerinde ta'lim ve melekütun İncilini va'z iderdi kıavm arasında her maraz ve hastalığı onaldurdu.”

“29. o zaman onların gözlerine tokınup size 'itikâdınızda göre olsun dedi. Ve onların gözleri açıldı da Hazret-i İsâ onlara pek yasağ idüp 'bakun ki bunu kimse bilmesün dedi. Amma onlar taşraya çıkup anun haberini ol bütün vilâyetde yaydılar ve ol körler çıkar iken işte bir dilsiz hem cinlü âdem önüne getirildi.” (Toprak 2006: 133).

XVII. yüzyıl Türkçesiyle kaleme alınmış eserin dil hususiyetleri Funda Toprak tarafından ayrıntılı olarak verilmiştir. Toprak, metindeki arkaik özellik gösteren (yil, yimiş, vir- vb.) örneklerin yanı sıra kapalı e meselesine (it-yanında et-; işit- yanında eşit-) ait örnekler ve eserdeki ses değişimlerini, ses hadiselerini ve çalışmanın gramatikal niteliklerini ayrıntılı olarak incelemiştir (Toprak, 2006: 32-103). Ali Ufki Bey'in eserlerinin söz varlığı açısından oldukça zengin olduğunu ifade eden Toprak, *iman kak-, yücelen- alçaklan-* gibi türetmelerin Ali Ufki Bey'in şahsi kullanımları olduğunu ifade etmiştir (Toprak, 2006: 104). Fransızca bir nüshadan çeviri yaptığı düşünülen Ali Ufkî Bey'in *Kitâb-ı Mukaddes* çevirisi dönemin kurulu tarafından eserin ulviyetine yakışmayan halk ağzıyla, günlük lisanla yazılmış olması ve okumuş insanlara hitap etmeyeceği gerekçeleriyle beğenilmemiştir (Toprak 2006: 21). Eserin bu hali Türk dili araştırmaları açısından oldukça önemlidir. Nitekim Toprak, bu zengin söz varlığıyla yazılmış eserin sözlük ve dizinini de hazırlamıştır.

Ali Ufkî Bey'in Türkçe olarak kaleme aldığı ve tanınmasına vesile olan *Mecmu-a i Sâz u Söz* adlı eserinin içerisinde şairlerin, kıt'aların, gazellerin, rubâîlerin, mûsikî metinlerinin, hadislerin, nasihatlerin, tarih düşürme kayıtlarının, ayetlerin, hadîs-i şerîflerin, ilaç terkiplerinin ve diğer türlerde yazılmış pek çok mensur metnin bulunduğu hacimli bir eserdir. Çalışmanın mûsikî işaretleri, terimleri vb. müzikoloji ile ilgili birçok bilgiyi içermesi ilgili alanda eserin kıymetini arttırmış araştırmacıların iltifatlarına da mazhar olabilmektedir. Eserinin değerinin farkında olan Ali Ufkî Bey, çalışmasının kıymetinin anlaşılabilmesi konusunda yaşadığı endişeyi şu dizlerle dile getirmiştir:

Kıt'a

“Ömrümüñ hâsılı oğlum gibidir işbu kitâb

korkarın ben öliceğ cahil ü nādāna düşe
 ‘izzetün hakkıçüñ senden bunu umarım yā Rabb
 hayr ile yād iden sâhib-i yārâne düşe” (Cevher 1995: 135).

Eserine evladıymışçasına emek veren ve onu evladı olarak tanımlayan Ali Ufkî Bey’in duaları kabul olmuş ve eseri pek çok çalışmaya konu olmuş, müzikoloji, halk bilimi, ilaç ilmi vb. muhtelif alanlarda eserleri incelenmiştir. Çalışmasında mensur bölümlerde verdiği bilgilerle aynı zamanda XVII. yüzyıl konuşma dilinin örneklerini de yansıtmış olan Ali Ufkî Bey’in bazı ilaç terkipleri şu şekildedir:

“her kim sūci içüb esrimeyeyin deyü murād iderse, kendüne... tohumun ve çörek otun birbirine karışdırub açla yiye sarhoş olmaya. Yarjub çiçeğinin kökünü bir yeñi çölmekde koyup kaynaya bevâşır olan kişülere içürseler ol zahmetden halās bula.

ağız kokusu için ilaç:

biraz eyü kuru üzüm ve yaş mersin bile döğede yuvalaklar eyleye, fındıklar kadar her irtte hem her gice birer yuvalak yiye, nâfi ola.” (Cevher 1995: 120-121).

Eser, Türk dili alanına sunduğu söz varlığı, arkaik unsurlar, metnin gramatikal özellikleri, ses bilgisi özellikleri, konuşma diline yönelik nitelikler vb. bilgiler nedeniyle önemli veriler sunmaktadır.

Ali Ufkî’nin Türk diline yaptığı en önemli hizmetlerinden biri hiç şüphesiz ki 1666 yılında yazmış olduğu *Grammatica Turcico Latina* isimli gramer kitabıdır. 2020³ yılında yayınlanmış olan kitapta Ali Ufkî Bey, adeta modern gramer sınıflandırmalarının temelini atmış, kendinden sonraki gramercilere de yaptığı sınıflandırmalar ile ilham olmuştur. Eserini 3 ana bölümden oluşturan Ali Ufkî Bey fiilleri (de verbo), isimleri (de nomen) ve cümle bilgisini (syntaxis) başlıkları altında değerlendirmiştir. Modern gramer sınıflandırmalarında olduğu gibi sıfat, edat, bağlaç, zamir konularını isim kategorisinde değerlendirmiş olması onu kendinden önceki gramer kitaplarında yapılan sınıflandırmalardan bir adım öne geçirmiştir. Fiillerin çekimlerini yine ayrıntılı şekilde ele alan Ali Ufkî’nin eserinde yoğun cümle örnekleri dikkat çekmektedir. Türkçeyi cümle yapıları ve örnekleriyle, gramer kaideleriyle karşısındakine anlatmışçasına ele aldığı eserinden ufak bir parça ve esere ait dikkat çekici dil hususiyetlerinden bazıları şunlardır:

“Türkçede fiil bazen bir yönelme ekiyle kullanılır:

iskemleye dayan “iskemleye dayan”

bu ‘ilme çalışın “bu tür ilimlere çalışın”

urdım sana “sana vurdum”

gelsün bana “bana gelsin” (Telatar vd. 2020: 92).

- Ali Ufkî eserine Türk dilinin seslerini tanıtarak başlamaktadır. Arap alfabesi üzerinden tanıttığı ünlü ve ünsüz sesler için 35 ses değeri tanımlamıştır. Bu kısımda seslerin çıkarılışları konusunda verdiği örneklerde sıklıkla bildiği diller üzerinden karşılaştırmalarla örneklerini sıralamaktadır. Örneğin cim ç harfinin telaffuzu için *İtalyanca cenko kelimesinde olduğu gibi; shin*

³ Telatar, Fafo; Tokay Yaşar; Besli Nurdan. (2020). *Grammatica Turcico-Latina*, Ankara: Grafiker Yayınları.

ش *Anglo Saksonların dilindeki sh sesi için kullanılır* vb. tanımlarla çıkan sesi tam olarak aktarmaya gayret göstermiştir. Metin içerisinde *keph/geph* sesleri için ayrı bir harf kullanması onun eserini diğer eserlerden ayıran önemli özelliklerden biridir. Yazar kem (kötü), gem (ağzılık) sözcüklerinin okunuşunu harfler vasıtasıyla belirginleştirebilmiştir. Yazarın harfleri tanıtırken kullandığı tanımlar dilcilik açısından önemlidir. Örneğin گ neph, keph üzerine üç nokta konularak yazılan neph sesi için *İtalyanca Gnico kelimesinde olduğu gibi gn sesleri için kullanılır ve özellikle Türkçe kelimelerde bulunur* ifadesi yer almaktadır.

- Ali Ufkî Bey /i/ ile /e/ arasında bulunan kapalı /e/ sesini örnekler üzerinde kullanıldığı şekillerde göstermeye çalışmıştır. Eski Türkçede /i/ sesiyle telaffuz edilen sözcükler bu şekilde kullanılmaya devam edilmiş fakat bir yandan da /e/ kapalı e olarak kullanımı da görülmüştür. Metnin harekeli olması nedeniyle *di-* sözcüğü yanında *de-* sözcüğü de ı üzeri esre ile yazılarak gösterilmiştir. Aynı şekilde bu minvaldeki sözcüklerde de ayrımlar *ilçi/elçi, yi-/ye-* vb. yazı biçimiyle gösterilmiştir.
- Metin içerisinde ekler arasında ünsüz benzeşmesi düzenli olarak bulunmamaktadır. Çıkma hali eki -dAn daimi surette ı ekiyle yazılmıştır. *Üsküdar'a geçdi, serhoşlikden gözüm dumanlandı, gerçekten* sözcükleri bu bahsin örneklerinden bazılarıdır. Aynı şekilde görülen geçmiş zaman eki -dA her zaman aynı şekilde uyuma girmeden yazılmıştır: *Yedi kuleye gitdi, Üsküdar'a geçdi* vb.
- Metin incelendiğinde bazı sözcüklerin dudak uyumuna uyma konusunda yazıda ve söylenişte farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Örneğin beri sözcüğü yazılırken sonu dudak uyumuna uygun olarak yazılmasına karşın ünlem olarak kullanıldığı daha ziyade kalıplaşma bildiren kullanımlarda *berü: buraya gel!* Anlamında kullanılan bir seslenme edatı yapısında dudak uyumuna aykırı şekliyle kullanıma devam edilmiştir. Bunun yanında Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak ünlüyle yazılan bazı sözcüklerin de düzleştiği görülmüştür: *çalgu>çalgi, yazu>yazi, saru>sarı* vb.
- Ali Ufkî Bey'in eserinde *göndür-* (gönder-), *ıscak* (sıcak), *kanda* (nerde), *kaçan* (ne zaman), *kangıl/kankı* (hangi), *niçe* (nasıl, ne kadar), *onjar-* (onarmak, tamir et-), *tamga* (damga), *tam* (dam), *taşra* (dışarı) vb. örneklerde olduğu gibi Eski Türkçede kullanılan eklerin ilk formları, kelime başı sözcüklerin ilk kullanım şekillerinin arkaik ögeler olarak bu eserde de örneklendirildiği görülmektedir.
- Ali Ufkî Bey'in metin içerisinde kullandığı sözcüklerden bazılarının şahşı kullanımları olduğu görülmektedir. Diğer sözlüklerde rastlanmayan *üstlîg* (üste giyilen kıyafet), *sevmeyici* (sevmeyen, sevgisiz kimse), *askı* (altın olmayan kadın süs eşyası) *görüm* (evlenecek kızı görmeye gidildiğinde götürülen hediyelik kumaş) sözcükleri bu türden sözcüklerdir.
- Ali Ufkî Bey'in kullandığı bazı sözcüklere dönemin diğer sözlüklerinde rastlanmaz. *töskür-* (kovmak, düşmanı püskürt, *kol-* (iste-), *ırt-* (yirt-), *kakıldak* (tohum yumuşadığında ekilen şey), *ekser* (çivi), *çigut* (yargıç), *çırışlu* (karton kağıt) vb. sözcükler bunun örnekleridir.
- Ali Ufkî Bey'in eserinde kumaş ve giyimle ilgili pek çok terim bulunmaktadır: *çakşırılık* (dikilmeye hazır parça kumaş), *çuka lçoka* (kaftan, aba, kumaş, elbise), *entari* (elbise), *esbâb* (kırışik elbise, yırtılmış ve yıpranmış elbise), *görüm* (evlenecek kızı görmeye gidildiğinde götürülen hediyelik kumaş), *kaftan* (kaftan), *nîş* (iğne), *zırh* (savaş giysisi) vb.

Ali Ufkî Bey'in Türkçe olarak kaleme aldığı eserleri ve onun dilci kimliği onun tanınması ve tanıtılması noktasında gölgede kalmış yanlarıdır. Yukarıda bahsi geçen eserleriyle ilgili Türk dili adına pek çok değerlendirilme yapılabilmesi mümkündür. Burada yer alan değerlendirmeler bu yazının amacı gereği

oldukça sınırlı tutulmuştur. Bestekâr, santûrî, minyatür ustası, nakkaş ve müzikolog kimlikleriyle tanınan ve tanıtılan Ali Ufkî Bey, aynı zamanda Türk diline yoğun hizmetlerde bulunmuş bir Türk dilcisidir.

Sonuç

Bugüne kadar pek çok alanda eserler vermiş Ali Ufkî Bey bestekâr, santûrî, minyatür ustası, nakkaş ve müzikolog kimlikleriyle ön plana çıkmış fakat onun Türk dilcisi kimliği yeterince anlatılamamıştır. Yaşamından yola çıkıldığında pek çok dil bilen ve bu vasıflarıyla sarayda tercüman olarak da görev alan Ali Ufkî Bey'in Türkçeye hâkimiyeti, döneminde ona hocalık vasfını da yüklemiş ve Meninski gibi Türkologlara hocalık yapmıştır. Pek çok alanda donanımlı olan ve çeşitli dillerde eserler veren Ali Ufkî'nin tarihi kayıtları tarihi, müzik bilgileri müziği, kutsal metinleri ilahiyatı ve ilaç terkipleri eczacılık ilmini ilgilendirse de tüm bu eserlerin Türkçe olarak kaleme alınmış olması Türkolojiyi ve dolayısıyla Türk dilini ilgilendirmektedir. Nitekim bizzat Türk dilini ele aldığı *Grammatica Turcico-Latina* isimli gramer kitabıyla Türkolog kimliğini zahir kılan Ali Ufkî Bey, XVII. yüzyıl konuşma dilini ve onun kaidelerini tüm eserlerinde ortaya koyarak Türk diline ve kültür hayatına yoğun hizmetlerde bulunmuştur.

Ekler:

Ali Ufkî Bey

Kaynakça

- Adelung, Chr. F. (1784). *Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. Jöchers Allegemeinen Gelehrten Lexicon*. Leipzig: Gleditsch.
- Babinger, Franz (1936). "Wojciech Bobowski". *Polski Słownik Biograficzny*, C. 2, s. 156-157.
- Behar, Cem (1990). *Ali Ufkî ve Mezmurlar*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Behar, Cem (1991). Wojciech Bobowski (Ali Ufkî)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Yeni Bilgiler, *Tarih ve Toplum*, s. 17-22.
- Behar, Cem (2008). *Saklı Mecmua-Ali Ufkî'nin Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292] Yazması*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Behar, Cem (2017). *Musikiden Müziğe Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cevher, Hakan (1995). Ali Ufkî Bey ve Hâzâ Mecmû'a-i Sâz ü Söz (Bailmamış Doktora Tezi), *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Elçin, Şükrü (2000). *Mecmûa-i Saz ü Söz*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Estreicher, Karol (1894). *Bibliografia Polska*, Volume XIII, Polska.
- Judith, I. Haug (2016). Being More Than the Sum of One's Parts: Acculturation and Biculturalism in the Life and Works of Ali Ufuki, *Archivum Ottomanicum*, volume 33, Wiesbaden, p. 179-191.
- Karakaya, Fikret (2010). *Ali Ufkî Bey*, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Kaygusuz, İsmail (2010). *Colloquia Familiaria Turcico Latina*, Central European University, Hungary-Budapest.
- Kut, Turgut (2014). Ali Ufkî Bey Maddesi, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-ufki-bey> 11.03.2022
- Noyan, Türkis (2013). *Saray-ı Enderun-Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, İstanbul: Kitap.
- Özcan, Aylin (2020). Osmanlı Devleti Dönemi Polonya Giyim-Kuşam Özelliklerinin İncelenmesi, *The Journal of Social Science*, Volume 4, Number 8, p. 524-546.
- Sarı, Gözde Çolakoğlu (2014). Osmanlı-Türk Müziğinde Padişahların İzleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı 35, s. 52-65.
- Telatar, Fafo; Tokay Yaşar; Besli Nurdan. (2020). *Grammatica Turcico-Latina*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkmen, F. Küçükebe H. (2017). Turkish Folk Poetry and Folk Music in Mecmûa-i Sâz u Söz by Ali Ufkî Bey (Albert Bobowski), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Issue: 43, s. 259-282.
- Toprak, Funda (2006). *XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası.
- Uslu, Recep (2019). *Türk Musiki Atlası*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 4, s. 299-304.
- Yerasimos, Stephanos-Berthier, Annie (2012), *Topkapı Sarayında Yaşam*, çev. Berktaş Ali. İstanbul: Kitap Yayınevi.